

فربا کاظم نیا

زنان زر خرید

کتاب انسان شناخت

بررسی وضعیت کنیزان در ایران؛

از ظاهریان تا مغول

انتشارات تیسرا

۱۵	پیشگفتار.....
۱۹	مقدمه.....
۳۵	فصل یکم: پیشینه تاریخی.....
۳۶	وضع کنیزان در ایران.....
۳۶	دوره ساسانی.....
۴۵	دو قرن نخست اسلامی.....
۵۱	وضع کنیزان در میان اعراب.....
۵۱	دوره جاهلی.....
۵۴	دو قرن نخست اسلامی.....
۶۸	وضع کنیزان در میان ترکان.....
۷۰	پی نوشت ها.....
۷۹	فصل دوم: کنیزان به مثابه کالا.....
۸۰	راه های تحصیل کنیزان.....
۸۰	جنگ.....
۸۱	غزای جنگ های برون مرزی.....
۸۴	جنگ های داخلی.....
۸۸	غارت.....
۸۹	دزدی و راهزنی.....
۹۱	مصادره اموال و اسارت اعضای خانواده مغضوبان.....

۹۲	اسارت دختران به ازای مالیات
۹۲	فروش فرزندان
۹۳	پراکندگی قومی کنیزان
۹۷	کنیزان از مبدأ تا مقصد
۹۷	مبادی ورود کنیزان
۱۰۰	مقاصد فروش کنیزان
۱۰۰	خرید و فروش، قیمت و مالیات
۱۰۱	نهاد خانواده
۱۰۷	نهاد قدرت
۱۱۰	کارکرد سیاسی
۱۱۰	کارکرد اقتصادی
۱۱۱	کارکرد فحشا
۱۱۳	نهاد سرمایه
۱۱۸	پی‌نوشت‌ها
۱۳۷	فصل سوم: کنیزان و گروه‌های اجتماعی
۱۳۷	آموزش کنیزان
۱۴۱	پیشه‌های کنیزان
۱۴۱	پیشه‌های خانگی
۱۴۲	خدمتکاری
۱۴۳	آشپزی
۱۴۳	دایگی
۱۴۴	مشاطگی
۱۴۵	پیشه‌های بزمی
۱۴۸	پیشه‌های پراکنده
۱۴۹	کنیزان و گروه‌های اجتماعی
۱۵۰	گروه‌های شهری
۱۵۰	گروه‌های حاکمه
۱۵۳	گروه‌های اقتصادی
۱۵۶	گروه‌های روستایی
۱۵۷	رفتار مالکانه
۱۵۹	نامگذاری کنیزان و الگوی برآمده از آن

مقدمه

هر جامعه از لایه‌های گوناگون، گروه‌ها، و نهادهای اجتماعی متعددی تشکیل شده است. آدمی برای انتظام بخشیدن به زندگی اجتماعی خود جنبه‌هایی از زندگی اجتماعی را که ناظر بر امور مهم و مشترک بودند و کارکرد مشابهی داشتند، در قالب نهادهای اجتماعی مانند نهاد خانواده و تعلیم و تربیت و ازدواج و برده‌داری و جز این‌ها سازمان داد. در کنار این نهادها، گروه‌های اجتماعی‌ای نظیر بازرگانان و پیشه‌وران و سپاهیان و دیران و دیوان‌سالاران و کارگران و کشاورزان و بردگان نیز برخوردار از ویژگی‌هایی که آنان را از دیگر گروه‌ها و طبقات اجتماعی متمایز می‌کرد، لایه‌بندی جامعه را کامل می‌کردند. نهاد برده‌داری در جوامعی شکل گرفت که اساس آن بر نابرابری طبقاتی و مبتنی بر برتری قومی - نژادی، یا برتری یک یا چند گروه اجتماعی بود. این نهاد در عین درآمیختگی با زندگی مردم، با نهادهای دیگر ارتباطی تنگاتنگ می‌یافت. نهاد قدرت، سرمایه، خانواده، نهادهای اقتصادی و تولیدی، و در نهایت نهاد دین در ایجاد و حمایت و استمرار نهاد برده‌داری مؤثر بودند. نهاد قدرت با فروختن آتش جنگ و تأمین اسرای جنگی، نهاد سرمایه با تجارت برده و خرید و فروش آنان، نهادهای اقتصادی با به‌کارگیری بندگان/ بردگان در کارهای تولیدی یا اقتصادی نظیر کشاورزی و صنعت و پیشه‌وری و تجارت و جز این‌ها در بهره‌وری بیشتر، و نهاد دین نیز با وضع قوانینی که به این روند سامان

فصل یکم: پیشینه تاریخی

مؤلفه‌های فرهنگی و اجتماعی در ایران دوره اسلامی نتیجه تعامل و تقابل عناصر مشابهی از ایران باستان با عوامل متعددی است که مهم‌ترین آن‌ها ورود عرب مسلمان و نیز مهاجرت اتحادیه‌ای از قبایل ترک‌زبان است. هرچند جمعیت گروه‌های مهاجر در قیاس با شمار نفوس جامعه میزبان ناچیز بود، با در اختیار داشتن ابزار دین (عرب‌ها) و قدرت نظامی (ترکان) توانستند تأثیرات ریشه‌داری در این جامعه برجای گذارند. این تغییرات در عرصه‌های متعددی، از زبان تا آداب و رسوم فرهنگی و روابط اجتماعی و حتی شیوه زندگی، رخ نمود. از این رو، به نظرمی‌رسد اشکال تملک کنیزان یا نحوه رفتار با آنان نیز همراه با بسیاری از روابط اجتماعی دستخوش تغییراتی شده باشد. لذا در این فصل، پیش از ورود به بحث اصلی، لازم است ابتدا وضع کنیزان در ایران دوره ساسانی و دو قرن نخست اسلامی، و سپس وضع این گروه اجتماعی در میان اقوام و قبایل مهاجر به ایران، یعنی اعراب (در دو دوره جاهلی و قرون نخستین اسلامی) و ترکان مستقر در دشت‌های آسیای مرکزی بررسی شود.

وضع کنیزان در ایران دوره ساسانی

استفاده از نیروی بردگان در ایران باستان، با استناد به الواح گلی بر جای مانده از بنای تخت جمشید نشان می‌دهد که بردگان اجیرشده و روزمزد در ساخت این بنای شگفت‌انگیز سهم داشتند.^(۱) در این دوره، جنگ منشأ تأمین بردگان بود؛ بخشی از بردگان در شمار کارگران مزدبگیر درمی‌آمدند و به‌ازای کار انجام‌شده مزد دریافت می‌کردند؛ زنان به‌اسارت درآمده نیز به حرمسراها راه می‌یافتند یا به خدمت بانوان گروه‌های برخوردار جامعه گماشته می‌شدند.^(۲)

در دوره سلوکی، از وضع بردگان اطلاعی در دست نیست ولی می‌توان گمان برد که در بخش‌های یونانی‌نشین ایران یا پولیس‌هایی که اسکندر یا جانشینانش تأسیس کردند، با گسترش و غلبه فرهنگ یونانی اعم از شورا و انجمن و مراکز دینی و ورزشی و گرایش اقشار بالای جامعه ایران به آن و عقب‌نشینی فرهنگ به‌جای مانده از دوره هخامنشی،^(۳) نحوه تملک و بهره‌کشی از بردگان نیز متأثر از شیوه و قوانین یونانی شده باشد.

اطلاعات اندک بر جای مانده از قوانین برده‌داری در دوره اشکانی، حاکی از مشابهت آن‌ها با دوره ساسانی است، البته یونانی‌مآبی را نمی‌توان در این دوره یکسره نادیده گرفت، به‌ویژه آنکه کنیزانی با خاستگاه رومی و یونانی نیز در دربارهای پادشاهان اشکانی حضوری مؤثر داشتند.^(۴)

به‌سختی می‌توان اطلاعات متقنی درباره کنیزان در دوره ساسانی به دست آورد. سخن گفتن در این باره نیازمند پژوهشی مستقل است، چه اغلب منابع و متون تاریخی مورد نیاز با فاصله زمانی بعیدی از دوره مورد نظر و در دوره اسلامی، نگاشته شده‌اند و در بیشتر موارد حاوی داستان‌هایی هستند که تاریخی بودن آن‌ها محرز نیست. علاوه بر این، رویکرد غالب این منابع تاریخی سیاسی و توجه به رأس قدرت است؛ از این رو، نمی‌توان اطلاعاتی درباره بردگان و کنیزان، پیشه‌ها و مشاغل آنان، و کیفیت آموزششان به دست آورد.

تحقیقات و پژوهش‌های تاریخ ایران در دوره ساسانی نیز، کمتر به موضوع